

ЛОКАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСЕРЕДКІВ ПИСАНКАРСТВА ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ

У статті проаналізовано розвиток декоративних видів мистецтва Західного Поділля в XIX–XX століттях. Локальні особливості символіки Великодня – писанки, крашанка лежать в основі дослідження. Проаналізовано регіональні центри писанкарства: північні (геометричні прикраси), південні (резнуючі мотиви), а також місцевість сіл Підзамочок, Бучач, де особливо збережені лемківські традиції Великодня.

Ключові слова: писанкарство, орнамент, композиція, регіональні ознаки

Писанкарство Західного Поділля є своєрідною високохудожньою невід’ємною частиною комплексу образотворчого фольклору. Перше визнання унікальності писанкарства належить українському антропологу Ф.Вовку. На III Археологічному Конгресі у Києві (1874) “він звернув увагу на важливе значення писанкових взорів при вивченні українського народного орнаменту” [1, с.48]. У 70-х роках XIX століття виникає зацікавленість писанковим мистецтвом на західних землях України. Про покутські та гуцульські писанки надає відомості Оскар Кольберг у першому томі своєї праці про Покуття [5], а також М.Кордуба у дослідженні “Писанки на Галицькій Волині” [6], надрукованому у 1899 році, та Н.Н.Сумцова (“Писанки” [11]). На західних землях, що належали тоді до Польщі, дослідження писанкового орнаменту проводить Ірина Гургула. Її короткі, але змістовні нариси друкувались у жіночому журналі “Нова хата”. Стаття “Писанки Східної Галичини і Буковини” в збірці Національного музею у Львові, надрукована в збірнику “Матеріали з етнології та антропології”, в якій дослідниця аналізує писанковий орнамент, подає численні народні назви писанок [3]. Окрім Ірини Гургули, писанкової теми торкнувся мистецтвознавець і колекціонер писанок Е.Біняшевський [2]. З польських дослідників про українські писанки писав Казімеж Мошинський у своїй праці “Культура людова слов’ян”, але тільки в контексті загального розгляду слов’янських писанок. Ґрунтовним внеском у вивчення української писанки є дослідження Антоніна Вацлавіка (1959). Тетяна Осадца зазначає, що бібліографія до цієї праці є “енциклопедією слов’янського народознавства”. У праці О.Онищук “Символіка української писанки” (1985), подаються споріднені орнаментальні мотиви, що характерні для Східного і Західного Поділля.

Метою статті є визначення мітичної природи та локальних особливостей осередків писанкарства Західного Поділля.

Найдавніші писанки Західного Поділля зберігаються у фондах археології Львівського історичного музею (глиняні писанки часів Київської Русі

знайдені поблизу села Товсте), в колекції музею Львівського відділення Інституту народознавства НАН України, а також у Тернопільському краєзнавчому музеї та в музеї писанки в Коломиї.

На початку XX століття писанка була розповсюдженим явищем у селах, на цей час сформувалися локальні відмінні писанок. Але одночасно вони були споріднені з подібними творами інших етнорегіонів у звичаях, обрядах, символіці, орнаментіці, однак, мали локальні ознаки, відмінні від інших регіонів. По-перше, це понятійні розбіжності, що виявилися у народній термінології, за якими їх можна виокремити у групи за технікою виконання, зокрема, крапанки (пофарбовані в один колір), писанки (декоровані у два чи більше кольорів у техніці воскового резервування) і мальованки (форми декоруються у два чи більше кольорів негнзевим розписом будь-якими фарбами). Великодні пофарбовані крапанки називають на Західному Поділлі “галунка”, “фарбанка”, які іменуються за кольором “червона галунка”, “жовта галунка”. Ці поняття збереглися в побуті дотепер, зокрема, в Буцацькому, Монастириському, Бережанському, Заліщицькому, Чортківському, Терехівському району.

Західноподільська писанка збережена в музейних колекціях і за художніми особливостями відображає два напрями писанкарства: західноподільський і лемківський (пишуть переселенці з районів Польщі), що “відзначаються поліфункціональністю: обрядова, іррова, декоративна [13, с.218]. Писанкам Західного Поділля притаманна певна ланідарність стилістики, що простежується у простоті і ясності побудови нечисленних великомасштабних елементів, невелика кількість дрібних деталей, чіткість і геометричність малюнка, обмежена колористична гама (жовті, оранжеві, зелені, коричневі та чорні барви). За композиційною побудовою, орнаментикою і характером малюнка вони поділяються на декілька груп, серед яких окрему групу складають писанки з розписом геометричного характеру і складним поділом площини (“клинки”, “ломані хрести”, “зірки”). Поверхня форми поділяється поперечними й поздовжніми смугами і цими лініями визначається форма малюнка. До основних ліній приєднані косі і ламані лінії, які утворюють трикутні і розеткові форми. Спосіб заповнення графікою великих форм зводиться до дублювання контуру, штрихування, що створює цікаві художні ефекти. Такі геометричні знаки, покриті сіткою, решіткою, є “дуже давньою, ще палеолітичною графемою, що позначала богиню неба” [8, с.23]. Первинне значення цього орнаменту пов’язане з просторовим та часовим поділом. Цей поділ простежується у восьмираменних зірках, чотирьох сегментах орнаменту вкриті крапками – сонцями, а інші чотирьох порожні. На основі набору двояких ознак конструюються універсальні знакові семантичні комплекси: життя – смерть, вода – вогонь, день – ніч,

небо – земля. Символ у писанках пов'язаний зі структурізованим пізнанням взаємодії стихій, законів і виявів космосу й зберігає ці закони за допомогою базисних законів. У структурі первинних, базових форм орнаменту є коло, квадрат, трикутник, лінії, рослинні форми. Через такі матриці всередині певної традиції відтворюється архаїчна модель світу з основними параметрами першоеlementів в основі протиставлень. Такі первинні ознаки прочитуються у творах В.О.Ратчук (1928) із села Колодрібно, в яких базові структури, що взяті за основу, створюють різні варіації орнаменту, складеного з прадавніх знаків. Для автора є знаковим поділ форми на чотири частини, внаслідок чого всередині півсфер утворюється тричленний узір. Цей поділ відповідає просторовому поділові землі та неба і графічно відрізняє хрест, а у ранньоземлеробській культурі хрест був знаком бога землі і сама графема позначала чотири сторони світу.

На писанках Ратчук зображає прадавні рослинні знаки, що є знаками земної рослинності (“сосонка”, “панпи”). Дана група творів складає найдавніші західно-подільські зразки писанкової орнаментики і вирізняється скупим декором, що втілюється в рисунок-ідею і, мабуть, цим продиктовано таке стилістичне рішення. Світоглядну ідею народ утілював у метафорах давніх орнаментів, їх “символіко-алегоричний підтекст є свідченням пошанування Світила, щирої приязні до всього, що ним живиться...” [1, с.8] і не випадково, що майже в кожній писанці є солярні знаки, ознаки землі, води, знаки вічності.

Вирізняються писанки Борщівського та Заліщицького районів, зокрема твори із сіл Панівці, Вільховець, Мельниця-Подільська, у візерункових формулах яких є знаки вічності, зокрема Сонця, Місяця, безконечної зміни дня і ночі (“крутороги”, “качуристе”, “вужики”, “сонечко”, “спіралі”, “хвильки”, “триніг”). Ці орнаментальні мотиви – спадок трипільської культури, наприклад символи “Сонця “Триніг” або спіраля, що прийшли в писанку з трипільської кераміки” [9, с.49]. Мотив “безконечника”, “меандра” є домінуючим у писанкових композиціях Борщівщини, він завжди в’ється вперед без видимого закінчення, доповнюється вазоноподібними мотивами, деревом життя, а також зооморфними символами (лебеді, півники, вужі). На писанках Борщівщини особливо поширений символ Берегині, або “Богиньки”. Такі мотиви пишуть у селах Панівці, Вільховці і Мельниці-Подільській і як відмічає дослідник української писанки В.Манько, цей мотив із часом настільки трансформувалася й існує у схематичному варіанті, що нагадує літеру “Ж”, а також зображення спростилося і стало частиною орнаменту. При написанні таких мотивів використовується комбінований метод, який поєднує елементи різноманітних хвилястих завитків і семантичних ліній. Писанковим різновидом цього зобра-

ження є композиції з “кучером” про що свідчать їх назви: “кучер з гілочками”, “кучер з деревом і сонцем”, “королева”, “княгиня”, “півники”, “косиці”, “качур”, “криш”. Мотив дуже абстрактний, а тому мало нагадує зображення Берегині. “Кучер” розміщується вгорі зображення, внизу або ж подвоюється дзеркальним відображенням. Доповнюється цей елемент узору певними атрибутами: крильцями, короною, гілочками з листочками й обов’язково великими і малими сонечками, що підкреслює небесно-земний початок Берегині, тому не випадково в основі мотиву є спіраль символ енергії в природі.

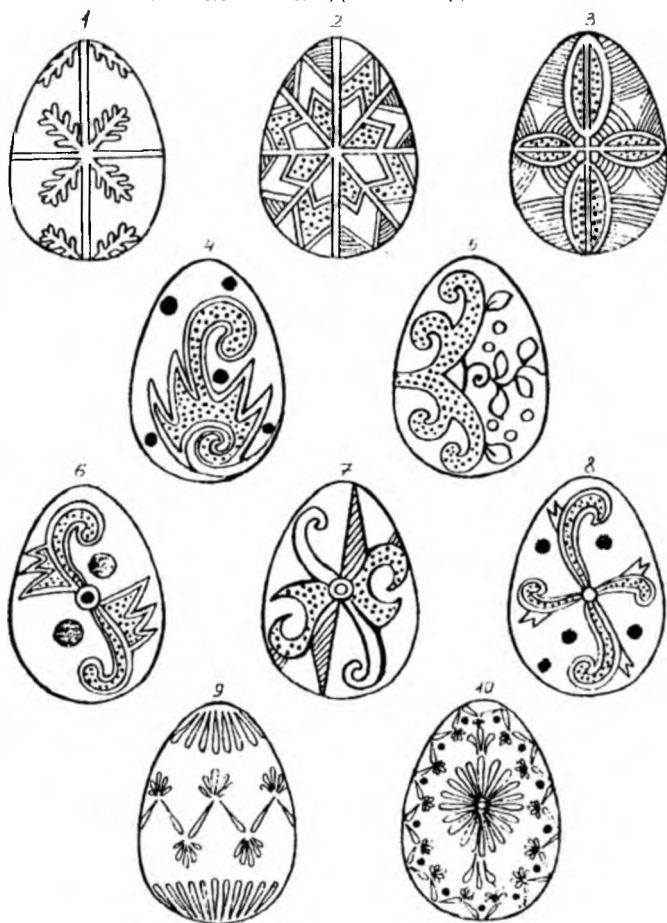
Для північних районів Західного Поділля характерна двобарвність: коричневе з білим, а для південних сіл зростає насиченість барв на чорному тлі з додаванням червоної, жовтої фарби. Розпис робиться природними барвниками за допомогою тонкої металічної грубочки – писанка, яким наноситься восковий узор і як тільки віск охолоне, яйце занурюють у відповідну барву. Процес ведеться доти, доки вся форма не буде декорована багатокольорним орнаментом, після чого знімають віск. Природні барвники отримують з кори дикої молоді яблуні (жовтий), зелений – з луншиння соняшника, зеленої озимини (жита, пшениці), барвінкового листа, червоний, коричневий – з луншиння цибулі, з дубової кори, чорний – з кори чорної вільхи.

М.Д.Григорчук із Дністрового Борщівського району пише крапанки (на чорному тлі червоні круглі плямочки), які розписує ще й білим узором – лініями (часто спареними) ділить поверхню яйця на дві і більше частин і на них пише листочки дуба, восьмипелюсткові розетки, символічні знаки вічності. Аналогічні знаки використовує Г.Р.Яковшин із села Іване-Пусте, палітра її писанок багатша, яскравіша: на зеленому, блакитному, червоному тлі розташовані рослинні мотиви. Писанки Г.А.Головатої зі села Ніври цього ж району розписані по чорному тлі зірочками, листочками і завитками білого, червоного, жовтого кольорів та відмічені легким ажурним плетивом орнаменту. На писанках Г.М.Соколівської із Колодзівки Заліщицького району домінує солярний знак “вічність” із відгалуженнями у вигляді крапчастих трикутників та завитунків і сонечок, який пишеться білим по чорному тлі і повторюється на двох половинках яйця.

У п’ятиколірних (чорний, червоний, зелений, жовтий і білий) писанках М.М.Губарської із села Зелений Гай цього ж району спостерігається поєднання геометричних та християнських символів (ліній, трикутники, ромбики, хвилячки, решета, хрести з рослинними мотивами).

У Збаразькому районі у селі Кобишля Я.Михайлів у композиції писанок вводить натуралістичні, пейзажні мотиви і поєднує їх із написами.

Писанки Західного Поділля

- 1 – “Сосонка”. Автор В.О.Ратчук (р.п. 1928, с.Колодрібно, Тернопільська обл.).
- 2 – “Клині”. Автор В.О.Ратчук (р.п. 1928, с.Колодрібно, Тернопільська обл.).
- 3 – “Сонечка”. Автор В.О.Ратчук (р.п. 1928, с.Колодрібно, Тернопільська обл.).
- 4 – “Берегиня” Місто Борщів.
- 5 – “Дерево жигтя”. Село Вільховець.
6. – “Кучер з крильцями”. Місто Мельниця-Подільська.
- 7 – “Богинька” Село Вільховець.
- 8 – “Кучер в короні”. Місто Мельниця-Подільська.
- 9 – “Решітка”. Автор А.Комарніцька (р.п. 1942, с.Підзамочок Буцацького р-ну).
- 10 – “Сонечка”. Автор А.Комарніцька (р.п. 1942, с.Підзамочок Буцацького р-ну).

У 60-80-х роках ХХ століття з'явилися дерев'яні точені форми яйця, які покривали розписом ацетоновими або гуашевими фарбами. У колекції Тернопільського художнього музею знаходяться "писанки мальовані" розписані Коваленко Галиною Василівною з міста Підгайці (№ 537, 535, 527, 541, 508, 546). Їх іменують "писанками", "мальованками", бо витoki такого методу декорування походять від яворівських мальованих творів, "орнаментальні мотиви і композиційні рішення в розписі яворівських скринь розвивалися, зазнавали змін і доповнень" [14, с. 76]. Народна майстриня з Підгаєць Г.В.Коваленко (1987) розписує рослинним орнаментом мальовані писанки на тарілочках. Візерункові мотиви komponує з квіточок, листочків, прямих та ламаних ліній, розписує білими, рожевими, оранжевими, зеленими барвами. Ці мотиви займають чільне місце в рослинній орнаментиці, а доповнені геометричними елементами підсилюють їх. У своїх творах майстриня зберігає чітко визначені ритми, повторення різних елементів, пов'язує їх з орнаментальною сіткою, яку творять меридіальні та діагональні лінії. Найпоширеніші композиційні схеми, якими користується Г.В.Коваленко -- це поясна меридіальна, бокова і довільна, в яких основними мотивами є стилізовані квіти, пелюсткові "віяла", "копнішина". Індивідуальний метод розміщення мотивів доповнюється меридіальними лініями, які, у свою чергу, дублюються по всій довжині цятками. Кольорова гама розпису продумана, побудована на допоміжних кольорах, що підкреслюють декоративність писанок.

На Західному Поділлі писанкарство було і залишилось традиційним видом народного мистецтва. Особливий осередок писанкарства склався в Бучацькому районі, у селі Підзамочок, де вже майже п'ятдесят років живуть переселенці -- лемки, які розвивають традиції лемківської писанки [7, с. 317-329]. Писанки тут вирізняються неповторною самобутністю і прадавньою символікою орнаментальних мотивів, пов'язаних із землеробством, зі стародавньою слов'янською культурою, язичеством.

Серед писанкарок старшого покоління вирізняється А.Комарніцька (1942), яка продовжує династію писанкарок, серед яких були її мати Ю.І.Сембрат (1924-2000) і бабуся Ханас Марія Дмитрівна (1903-1995). Як згадує майстриня, її мама любила писати і знала багато символів, у її творчості сформувались і збереглися традиційні символи сонця, а орнаментальний розподіл складався з усталеної схеми широкого пояса і двох "вершків" (різновид -- "бочівочка"). У широкому поясі фризом розміщувалися рослинні мотиви: "дубовий листочок", "квітка", "решітка", "сонце", "снопи". За характером декоративних рисунків, композиційних прийомів, стилізацією форм живої і неживої природи, умовністю трактування декоративних розписів ці твори відмічені яскравою самобутністю. Особлива увага

надається “вершку”, що складається з витягнутих краплевидних форм (зверху – великі, знизу – менші). Укрупнені за масштабністю зображення, їх малюють на коричневому, зеленому, жовтому, синьому тлі, їм притаманна двобарвність, а в останні роки традиційна кольорова палітра доповнилася фіолетовими, червоними, рожевими барвами.

Широкою композиційною варіативністю відзначені писанки І.А.Бачинської (1960), що теж успадкувала традиції від матері В.Дюк-Галко (1923–2001). Серед композиційних схем майстриня застосовує три види: “бочівочки”, дводільні-пояскові і довільні, з усталеною візерунковою розробкою рослинних, абстрактних, каліграфічних мотивів. По-особливому пише “вершки”, збагачуючи їх дворядністю краплевидних форм, “хвилькою”, “віночком”, “петельками”. Традиційний ряд символів доповнюється сакральними мотивами: виноградні гілочки, хрест, а також стилізованими розетами, квітами, витягнутими листочками. У фризах розміщують декілька мотивів, які чергуються між собою: “сонце” і “хрест”, “сонце” і “сніп”, “виноград” і “квіточка”, “листочок” і “петелька”, напис “Христос Воскрес” і “віночок”, а також елементи можуть розміщуватися у шахоподібному порядку. У писанках майстрині проступає більша декоративність, що зумовлена появою натуралістичних рослинних зображень, наприклад квітки, форма якої подрібнюється і має чітко виражені пелюстки, з’являється триколірність.

В осередку працює ще декілька писанкарок, що пишуть традиційні мотиви. До них належать М.П.Пиж (1934), Е.С.Михайлецька (1961), О.А.Сембрат-Пиж (1941), Г.Г.Сембрат (1913), А.М.Когут (1924) та М.Станкевич [4, с.574-576]. Орнаментика писанок цього осередку привертає увагу специфічною образотворчою мовою, в якій з повнотою виявилися декоративність, стилізація, умовність зображення. Виконавці на перший план висувають професійні завдання, домінує художньо-образний аспект декору, частково зникає символіко-ритуальне значення, хоч у композиціях писанок ще існують варіанти давніх знаків.

Висновки. Кінець XIX – початок XX століття означені філософським мисленням, з’являються нові художні рішення, виконавець на перший план висуває професійні завдання. Оздоблення увібрало в себе вироблену знакову систему, однак із часом воно частково втрачається. В орнаментику входять нові декоративні форми, помітно розширюється колористична гама. На традиційних писанках Західного Поділля переважає геометричний орнамент – “це різновидні “clinchiki”, “grebini”, “grabelki”, що перегукуються з такими ж візерунками на писанках Східної Львівщини, Волині” [12, с.101]. На деяких творах зберігається обмежена кольорова гама, що обумовлює не більше двох кольорів, традиційним залинається поєднання

коричневих і білих барв. Різноманітність символів відображає локальні особливості кожного району, зокрема, для північних – характерна геометрична візерункова розробка, а для південних – абстрактні мотиви (“сніпрані”, “вужі”). Ці криволінійні мотиви, як стверджує М. Кордуба, мають давнє походження і їх виток і розквіт “випадає на початок середніх віків і доходить до досконалене в нинішній іриській” [6, с. 192]. Деякі з цих мотивів поширені по всій Україні, збережені й нинішні у творах народних майстрів і можна зробити припущення, що це найдавніші взори. Найдавніші зразки писанкової орнаментики мають ідеографічний характер і вирізняються скупи́м декором, у якому втілено світоглядну ідею шани сонцю, вогню, силам землі, а пізніші зразки вміщують християнську символіку і трансформовані язичеські символи. Новітні твори наповнені новими мотивами, новою технікою виконання, на перший план у декорі виходить певна рафінованість, культура виконання, однак “сучасні назви деяких орнаментів не відповідають колишньому їх значенню” [1, с. 7].

1. Алдантова Л. Мотиви української писанки // Народне мистецтво. 1997. №2. С. 6-8.
2. Бляхневський Е. Українські писанки. Альбом / Авт.-упоряд. вступ. ст. Е. Бляхневського. Київ, 1968.
3. Гургуля І. Писанки Східної Галичини і Буковини в збірці Національного музею у Львові // Матеріали з етнології та антропології. Львів, 1924.
4. Засць І. І. Писанковий світ Марії Станкевич // Народознавчі зошити. Львів, 1998. №5. – С. 574-576.
5. Kolberg O. Obraz etnograficzny. Krakow, 1882. T. I. – 360 s.
6. Кордуба М. Писанки на Галицькій Волині // Матеріали до української етнології. Львів, 1898. – С. 170-207.
7. Ляшенко О., Горбаль М. Писанка // Лемківщина. У 2-х т. Т. 2. Львів, 2002. – С. 317-329.
8. Машко В. Українська народна писанка. Львів, 2001. – 46 с.
9. Ошишук О. Символіка української писанки. Торонто, 1985. – 49 с.
10. Осадца Т. Дослідники українських писанок // Народне мистецтво. 2001. №1-2. – С. 48-51.
11. Сумцов Н. Писанки // Киевская старина. Киев, 1891. – С. 1-49.
12. Суха Л. Писанка // Нариси з історії українського декоративно-прикладного мистецтва. Львів, 1969. – С. 101-102.
13. Станкевич М. Писанкарство // Антонович С. А., Захарчук-Чутай Р. В., Станкевич М. С. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів, 1992. – С. 217-219.
14. Чутай Р. Народне мистецтво Яворщини. К., 1979. – 142 с.

The development of ornamental kinds of art of Western Podhla in the XIX–XX centuries has been analyzed in the article. Local peculiarities of Easter egg painting centres have been pointed out. Among the above-mentioned centers the following ones have been singled out: northern (geometric ornament), southern (abstract motifs), and that of the village of Pidzamotchok. Butchatch region, in which the traditions of the Lemky Easter egg are developed.

Key words: *egg painting, ornamental pattern, composition, regional peculiarities*